

УДК 746.5:391.7]:069(477)(71)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-2-21>

Маргарита ПУГАЧЕНКО,
orcid.org/0000-0003-0837-1108
аспірантка катедри образотворчого мистецтва
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Львів, Україна) *m.puhachenko.asp@kubg.edu.ua*

ЧОЛОВІЧІ БІСЕРНІ ПРИКРАСИ В КОЛЕКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЮ В ТОРОНТО

Чоловічі прикраси є важливою частиною декоративно-ужиткового українського мистецтва. У багатьох регіонах подібні вироби з бісеру були елементом народної ноші та засобом культурної самоідентифікації. Вони виконували ритуальні, соціальні та естетичні функції, підкреслюючи статус власника, його вік та належність до певної громади. Нагрудні аксесуари з бісеру відігравали важливу роль у чоловічому традиційному костюмі, адже через їхні символічні мотиви та орнаментальні композиції передавалися культурні й родинні цінності. І незважаючи на те, що традиційні жіночі прикраси з бісеру добре представлені у наукових працях, чоловічі вироби досі залишаються поза увагою дослідників. Серед великого різноманіття архівів колекції українського музею в Торонто є однією з найповніших за кількістю та різноманітністю на американському континенті. Зокрема, до неї входять наступні експонати: вишити сорочки, нагрудні прикраси, комірці, пояси, головні убори, тощо. Кожен з цих об'єктів є унікальним прикладом художньої майстерності українських етнографічних груп, таких як гуцули, бойки, лемки та інші. Більшість виробів має свої технічні та декоративні традиції виконання і є відображенням регіональних особливостей, які збереглися завдяки передачі знань від покоління до покоління. Серед 7000 унікальних експонатів чоловічі бісерні прикраси складають невелику частину і вперше піддаються систематичному науковому аналізу, зокрема вісім катильонів, три краватки та гердан. Окремі предмети з колекції музею вирізняються унікальними символічними мотивами, які відображають багатство української культурної спадщини і характеризує певний регіон. Дослідження символічного значення бісерних орнаментів також відкриває нові перспективи для розуміння взаємозв'язків між матеріальною та духовною культурою пращурів. Так, значення катильонів у обрядах заручення мали свій посыл. Аналіз аксесуарів зі скла може стати джерелом натхнення для сучасних художників і дизайнерів, задля переосмислення традицій у контексті сучасного мистецтва.

Ключові слова: скляні прикраси, чоловічі аксесуари, скло, катильйон, краватка, гердан, народний костюм, Україна, Канада, художня культура.

Marharyta PUHACHENKO,
orcid.org/0000-0003-0837-1108
Postgraduate student at the Department of Image-creating Art
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Lviv, Ukraine) *m.puhachenko.asp@kubg.edu.ua*

MEN'S GLASS BEAD JEWELRY IN THE COLLECTION OF THE UKRAINIAN MUSEUM IN TORONTO

Men's jewelry represents a significant element of Ukrainian decorative and applied arts. In many regions, beaded artifacts served as a component of traditional attire and a medium of cultural self-identification. These items fulfilled ritualistic, social, and aesthetic functions, emphasizing the owner's status, age, and affiliation with a particular community. Beaded chest ornaments held an essential place in traditional men's costumes, as their symbolic motifs and ornamental compositions conveyed cultural and familial values. Despite the fact that traditional women's beaded jewelry has been extensively studied in academic works, men's pieces remain largely overlooked by researchers.

Among the vast array of archives, the collection of the Ukrainian Museum in Toronto is one of the most comprehensive on the American continent in terms of its quantity and diversity. It includes embroidered shirts, chest ornaments, collars, belts, headdresses, and other items. Each of these objects is a unique example of the artistic craftsmanship of Ukrainian ethnographic groups, such as the Hutsuls, Boykos, Lemkos, and others. Most items reflect distinctive technical and decorative traditions, preserving regional peculiarities passed down through generations. Among the 7,000 unique artifacts, men's beaded jewelry constitutes a small fraction, including, for the first time, a systematic scholarly analysis of eight katilyons, three cravats, and one gerdan. Certain items in the museum's collection stand out with unique symbolic motifs, embodying the richness of Ukrainian cultural heritage and characterizing specific regions.

The exploration of the symbolic significance of beaded ornaments opens new perspectives for understanding the interplay between material and spiritual cultures of the ancestors. For instance, katillions carried distinct meanings in betrothal rituals. The analysis of glass accessories may also inspire contemporary artists and designers, offering opportunities to reinterpret traditions within the context of modern art.

Key words: glass jewelry, men's accessories, glass, cotillion, necktie, gerdan, folk costume, Ukraine, Canada, artistic culture.

Постановка проблеми. Тяглість традицій носіння прикрас чоловіками на теренах сучасної України відомі зі стародавніх часів відображають колективну пам'ять народу, його символіку та ритуали і потребують особливої уваги при розкопках. Так, розвитком ремесла в могильниках археологи знаходять в різні періоди різноманітні аксесуари з кісток, металу, каміння та кераміки. З часом з'являються в побиту і скляні вироби, які вже в античну епоху займають окрему нішу в декоративному мистецтві і починають активно впроваджуватися у всі сфери життя. Далі традиція носіння скляних аксесуарів зберігається і в середньовічному костюмі мешканців Київської Русі, Галича і зустрічаються у вигляді емалей, намистин, оздоби виробів військового та сакрального значення.

З віками ця традиція зберігається і на початку ХХ століття український народний костюм набув завершеної форми, відображаючи регіональні особливості в орнаментах вишивки, головних уборах та прикрасах. Скляні прикраси, а особливо вироби з бісеру набули також свого розвитку і популярності як в жіночих так і в чоловічих аксесуарах. Навіть відсутність вітчизняного виробництва скляних намистин, зокрема бісеру, на українських теренах не завадили місцевим майстрам з часом опанували різноманітні техніки бісероплетіння. Їхні художні вироби набули популярності і демонстрували високу майстерність та багатство орнаментальних мотивів. Завдяки чому були успішно представлені на престижних європейських виставках-ярмарках Відня, Лондона, Парижа, Праги, та в інших містах (Никорак, 2004).

Ще одним аспектом проблеми є відсутність систематизованих даних о колекції Українського музею в Торонто, яка зберігає більше 7000 експонатів, в тому числі і виробів з бісеру. Необхідність систематичного вивчення чоловічих прикрас зі скла обумовлена потребою розширення знань про культурну спадщину України, а також збереженням і популяризацією унікальних зразків народного мистецтва в контексті сучасних мистецтвознавчих досліджень. Колекцію цього музею складають вироби, які привезли емігранти на початку і ХХ століття, а також аксесуари які були виготовлені на теренах Канади, і відобража-

ють багатство української матеріальної культури, зокрема бісероплетіння.

Аналіз досліджень. Дослідження чоловічих прикрас з бісеру в українському мистецтвознавстві найбільше представлено в монографії Олени Федорчук «Традиція бісерного оздоблення народної носі українців (на матеріалах західних областей України)» (Федорчук, 2021). Робота зосереджена на аналізі витоків, зародженні та поступу традицій відповідно певній етно-мистецької парадигмі, видимими маркерами якої стали особливості технологічних, типологічних і художньо-стилістичних засад творчості. Розглянута історія української традиції бісерного оздоблення народної носі. Інформація о класифікації, термінології та технології бісероплетіння положена в основу цього дослідження.

В монографії Ганни Врочинської «Українські народні жіночі прикраси ХІХ – початку ХХ століть» (Врочинська, 2015) детально розглянуті усі відомі типи українських жіночих прикрас, і представлено широкий ілюстративний матеріал з музейних збірок та приватних колекцій. Але здебільшого автор зосереджена на жіночих прикрасах, тоді як чоловічі вироби лише епізодично згадуються в загальному контексті.

Фрагментарні згадки про бісерні прикраси можна знайти в окремих статтях та розділах колективних монографій. Наприклад у Т. Ніколаєвої «Історія українського костюма» (Ніколаєва, 1996), де представлено різноманіття народної носі від витоків і до ХХ століття по наступних регіонах: Середня Наддніпрянина, Поділля, Полісся, Волинь, Слобожанщина, Полтавщина, Карпати і Південь.

Ще з ХІХ століття є згадки означеної теми різноманіття українських бісерних прикрас у європейських дослідників. Так, ще у 1877 Яків Головацький у своїй праці «Про народний одяг й убрання русинів або руських у Галичині та північно-східній Угорщині» згадував про використання бісерних прикрас в українському народному костюмі. Також Іван Франко неодноразово згадував бісерні оздоби українців, зокрема, у 1887 році в описі Етнографічної виставки в Тернополі, або у 1896 році у «Передньому слові» до збірки Ольги Рошкевич, але здебільшого жіночі.

Еволюцію скляних прикрас в період античності на теренах України розглянуто в статті «Glass bijouterie in samples of antique crimean art from museum collections of Ukraine and Russia» (Puhachenko, 2022), яка зосереджується на описі та особливостях виготовлення прикрас, а також їх різноманіття та розвиток в період Середньовіччя у статті «Artistic analysis of glassware unearthed in Yaroslav Pasternak's excavations in Lviv region between 1936 and 1944» (Puhachenko, 2023).

Мета статті – Систематизувати й описати чоловічі бісерні прикраси в колекції Українського музею в Торонто.

Виклад основного матеріалу. Український музей Канади з філією в Онтаріо, розташований у місті Торонто було засновано у 1944 році, під час завершального етапу Другої світової війни. Виконуючи функцію простору для документування, популяризації і збереження культурної ідентичності, предмети експозицій та архівів означеної установа потребують уваги науковців. У другій половині ХХ століття необхідність збереження національних цінностей стала особливо актуальною для українців діаспори з огляду на масове знищення української культурної спадщини на батьківщині.

Ініціаторами створення музею стали три видатні діячки української асоціації українських жінок Канади в Торонто в Канаді: Жан Вахна, Доротея Гуцуляк-Мандзюк та Каліна Сакалюк. Загальною його метою стало збереження українських культурних артефактів, привезених до Канади українськими іммігрантами, а також тих, що були створені українцями на території Канади.

На сьогоднішній день колекція музею складає біля 7000 артефактів привезених до Канади

українськими іммігрантами та створених українцями на території країни. Унікальні артефакти, такі як текстиль, кераміка, книги, ікони та інші предмети побуту, формують широку колекцію, до якої належать велика кількість прикрас, писанок, килимів ручної роботи, більше 300-х рушників, а також історичні костюми з повною репродукцією одягу VIII–XVIII століття, зразки валюти та штампів Незалежної України (1918–1920), гравюри, офорти, ксилографії, ліногравюри, зразки літографії та шовкографії.

Щодо означеної теми статті, то серед 72 скляних експонатів музею суто до чоловічих аксесуарів можна віднести 7 котильйонів три краватки та декілька герданів. Остання типологічна підгрупа, це українські традиційні прикраси для голови, шиї та грудей, форми яких складаються зі стрічкових елементів. До складу цієї типологічної підгрупи належать стрічки з підвісками та без підвісок, різноманітної довжини й ширини, з різними варіантами з'єднання країв. Але іноді слово «гердан» вживали як універсальне означення бісерних прикрас будь-якої форми. Зокрема ця назва широко використовувалась в найдавніших осередках традиції на теренах Північної Буковини, Західного Поділля, Покуття та Гуцульщини (Федорчук, 2021).

Стрічковий гердан – найпоширеніший тип бісерної прикраси жіночого та чоловічого вбрання у вигляді орнаментальної стрічки, яку носили на голові, головному уборі, шиї та грудях (Врочинська, 2015). Саме такі екземпляри присутні в колекції музею і могли бути як чоловічими так і жіночими прикрасами. Це десять зразків 1,7–3 см. в ширину виконані з яскравого або чорного бісеру з геометричними візерунками і нашиті на червоних стрічках (рис. 1).

Рис. 1. Приклади стрічкових герданів з колекції Українського музею в Торонто (фото Пугаченко М.)

Упродовж першої половини ХХ ст. розетковий гердан набув значного поширення і став модним компонентом святкової народної носі Бойківщини, Гуцульщини, Північної Буковини, Покуття та Опілля (Федорчук, 2007). В колекції музею знаходиться один приклад виконаний в коричневих відтінках з рослинним орнаментом та короною по довжині з датою 1923 (рис. 2) на перемичці за технікою нанизування. Взагалі існує три типи виробництва герданів, це: нанизування, ткання, рідше вишивання.

Рис. 2. Приклад розеткового гердана з колекції Українського музею в Торонто (фото Пугаченко М.)

музейної колекції, тризуб мають три котильйона. (рис. 3, 4). Всі вони мають різні стилістику візерунку та кольорову гамму, але виконані за однією технікою.

Ще одним популярним мотивом для котильйонів в західних регіонах України було зображення лева в короні (Фединчук, 2018). Прикметно, що у двох прикрасах з восьми музейних зразків в різної колористичної палітрі та стилістиці візерунки виконані на високому рівні і в одному розмірі.

Ще два котильйони мають геометричний візерунок, де в одному випадку симетрія зберігається по вертикалі, а в іншому по горизонталі, але обидва виконані в палітрі природних кольорів коричневої гаммі.

Чоловіки найчастіше означений виріб носили як нагрудну прикрасу на кишеньці сорочки чи піджака. У Чернівецької області, є приклад використання котильйонів як чоловічих поясних оздоб, які чіпляли до тканих крайок. Відоме також використання означеного аксесуара як підвіски до чоловічого кишенькового годинника (Федорчук, 2021).

Найменше дослідженим предметом з скляних прикрас, є котильйон – поширений тип чоловічої та жіночої прикраси у формі невеликого п'ятикутника, прикрашеного унизу торочками. Їх виконували повністю з бісеру переважно в техніці ткання. Композиційно вони мали візерунки з геометричних, рослинних, зрідка антропоморфних і зооморфних мотивів, а також із графічних знаків, як от ініціалів власника. Особливої популярності у першої половини ХХ столітті набуло зображення українського герба. Так серед восьми предметів

Серед традиції носіння котильйона існує обряд його дарування українським воїнам перед відправленням на війну, або таким подарунком дівчина могла зізнатися у своїх почуттях до парубка. І якщо він приймав подарунок, це могло бути початком їхніх заручин. Прийняття подібного презенту і в подальшому носіння також ставало попередженням усім іншим дівчатам не втручатися і не намагатися відбити хлопця.

Ареал розповсюдження котильйонів був достатньо великим і у першій половині ХХ ст. він охоплював села й міста Східної Галичини та Північної Буковини.

У другій половині ХХ ст. котильйон як нагрудна оздоба втратив актуальність, хоча водночас у 1950–1960-х рр. у художніх артільях м. Тичева та Ужгорода Закарпатської обл, виготовляли сувеніри у вигляді котильйонів і продавали як брелки (Федорчук, 2021).

Наступних три експоната в музейної колекції дотичної означеної теми чоловічих прикрас були краватки. Вважається, що свою назву виріб отримав від польського слова *Krawat*, але також вико-

Рис. 3. Приклад котильйону з колекції Українського музею в Торонто (фото Пугаченко М.)

Рис. 4. Приклад котильйону з колекції Українського музею в Торонто (фото Пугаченко М.)

ристовується в деяких місцевостях назва галстук, яка бере назву від німецького *der Halstuch*. Цей тип чоловічої нагрудної оздоби широко відомий європейської цивілізації має вигляд видовженого чотирикутника або п'ятигранника з вузлом угорі. Виріб кріпили на шиї за допомогою тонкої тасьми або гумки. Бісерні галстуки виконували в техніці вишивання, нанизування або ткання (Федорчук, 2007).

Всі екземпляри (рис. 5) мають квіткові візерунки розташовані симетрично під кутом справа наліво але різні за розміром і стилістикою виконання. Декорована бісером краватка набула поширення в народному одязі українців у першій третині ХХ століття, притому що зберегла форму міського галстука, але нагадувала і несла функ-

цію оздоби місцевих вишитих сорочок. Нанизані, вишиті або ткані з бісеру краватки виготовляли у всіх етнографічних зонах Східної Галичини та Північної Буковини.

Висновки. Вироби з бісеру, такі як комірці, гerdани, котильйони та пояси, демонструють багатство орнаментальних мотивів, які варіювалися залежно від регіону. Їх символіка часто була пов'язана зі статусом власника, його віком, сімейним становищем або навіть соціальною роллю в громаді. А різноманіття краваток в народній ноші демонструє не тільки історичний розвиток чоловічих прикрас з бісеру, а і відображає взаємодію українських традицій з європейськими тенденціями.

Рис. 5. Приклад котильйону з колекції Українського музею в Торонто (фото Пугаченко М.)

Аналіз колекції продемонстрував широкий асортимент чоловічих прикрас, включаючи котильйони, краватки та гердани, які виконували функції соціальних маркерів, естетичних аксесуарів та оберегів українців навіть поза країною. Вироби характеризуються багатством декоративних мотивів, серед яких геометричні орнаменти, рослинні композиції та національні символи, такі як тризуб. Різноманіття технік виготовлення, зокрема плетіння, нанизування та ткання, підкреслює складність і розмаїття цього ремесла.

Особливий інтерес становлять котильйони, які використовувалися як нагрудні прикраси і приймали участь в важливих в українських звичаях, зокрема обряд заручення. Їхня стилістична різноманітність свідчить про творчий підхід майстрів

та регіональні художні відмінності. Бісерні краватки, хоч і запозичені з європейської моди, були адаптовані до української традиції та здобули популярність у національному вбранні.

Збереження подібних артефактів у музейній колекції є важливим внеском у збереження української культурної спадщини як в країні так і поза неї, зокрема в Канаді. Водночас подальше систематичне дослідження, каталогізація та публікація наукових описів допоможуть створити більш повну картину розвитку чоловічих прикрас з бісеру в українському традиційному костюмі. Вивчення цих виробів також сприятиме інтеграції національних традицій у сучасні мистецькі практики, підтримуючи тяглість культурної спадщини в контексті глобалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Врочинська Г. В. Українські народні жіночі прикраси: XIX-початку XX століть. Київ : Родовід, 2015. 108 с.
2. Матейко К. І. Український народний одяг. Київ : Наукова думка, 1977. 222 с.
3. Никорак О. І. Українська народна тканина XIX–XX ст.: типологія, локалізація, художні особливості. Львів : Афіша, 2004. 584 с.
4. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма. Київ : Либідь, 1996. 171 с.
5. Стельмашук Г. Г. Давнє вбрання на Волині: Етнографічно-мистецтвознавче дослідження : монографія. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. 280 с.
6. Фединчук О. Б. Шийно-нагрудні чоловічі та жіночі бісерні прикраси Північної Буковини. *ВІСНИК Львівської національної академії мистецтв*, 2018. Вип. 35. С. 124–139.
7. Федорчук О. Традиція бісерного оздоблення народної ноші українців (на матеріалах західних областей України). Львів : Інститут народознавства НАН України, 2021. 320 с.
8. Федорчук О. Українські народні прикраси з бісеру. Львів : Свічадо, 2007. 120 с.
9. Школьна О. В., Ковальчук О. Баламути – традиційні українські ювелірні прикраси XIX – початку XXI століть. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. Том 6, Вип. 2. С. 353–365.
10. Школьна О. В. Сатинові та карнавальні намиста як сучасні вінтажні прикраси. *Етнокультурні традиції в образотворчому мистецтві та дизайні України* : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. / за ред.: А. А. Руденченко, В. І. Зайцева, О. В. Ковальчук та ін. Київ, 2024. С. 64–70.

11. Puhachenko M. Glass bijouterie in samples of antique crimean art from museum collections of Ukraine and Russia. *Humanities science current issues*. Vol. 2, No 56. P. 78–86.
12. Puhachenko M. Artistic analysis of glassware unearthed in Yaroslav Pasternak's excavations in Lviv region between 1936 and 1944. *Ukrainian Art Discourse*. No 5. P. 100–112.

REFERENCES

1. Vrochynska H. (2015) Ukrainski narodni zhinochi prykrasy: XIX – pochatku XX stolit. [Ukrainian folk women's jewelry: 19th–early 20th centuries] *Rodovid*. 108. [in Ukrainian].
2. Mateiko K. (1977) Ukrainskyi narodnyi odiah. [Ukrainian folk clothing] *Naukova dumka*. 222. [in Ukrainian].
3. Nykorak O. (2004) Ukrainska narodna tkanyna XIX–XX st.: typolohiia, lokalizatsiia, khudozhni osoblyvosti. [Ukrainian folk fabric of the 19th–20th centuries: typology, localization, artistic features] *Afisha*. 584. [in Ukrainian].
4. Nikolaieva T. (1996) Istoriiia ukrainskoho kostiuma. [History of Ukrainian costume] *Lybid*. 171. [in Ukrainian].
5. Stelmashchuk H. (2006) Davnie vbrannia na Volyni: Etnohrafichno-mystetstvoznavche doslidzhennia. [Ancient clothing in Volyn: Ethnographic and art study] *Volynska oblasna drukarnya — monohrafiia*. 280. [in Ukrainian].
6. Fedynchuk O. (2018) Shyino-nahrudni cholovichi ta zhinochi biserni prykrasy Pivnichnoi Bukovyny. [Neck and chest bead jewelry of men and women of Northern Bukovyna] *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*, 35. 124–139. [in Ukrainian].
7. Fedorchuk O. (2021) Tradytsiia bisernoho ozdoblennia narodnoi noshi ukrainsiv (na materialakh zakhidnykh oblastei Ukrainy). [Tradition of bead decoration of Ukrainian folk clothing (based on materials from western regions of Ukraine)] *Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy*. 320. [in Ukrainian].
8. Fedorchuk O. (2007) Ukrainski narodni prykrasy z biseru. [Ukrainian folk bead jewelry] *Svichado*. 120. [in Ukrainian].
9. Shkolna O., Kovalchuk O. Balamuty – tradytsiini ukrainski yuvelirni prykrasy XIX – pochatku XXI stolit. [Balamuty – traditional Ukrainian jewelry of the 19th–early 21st centuries] *Demiurh: idei, tekhnolohii, perspektyvy dyzainu*, 6(2). 353–365. [in Ukrainian].
10. Shkolna O. (2024) Satynovi ta karnavalni namysta yak suchasni vintazhni prykrasy. [Satin and carnival necklaces as modern vintage jewelry] *Etnokulturni tradytsii v obrazotvorchomu mystetstvi ta dyzaini Ukrainy : zbirnyk materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf. / za red.: A. A. Rudenchenko, V. I. Zaitseva, O. V. Kovalchuk ta in.* 64–70. [in Ukrainian].
11. Puhachenko M. (2022) Glass bijouterie in samples of antique crimean art from museum collections of Ukraine and Russia. *Humanities science current issues*, 2(56). 78–86.
12. Puhachenko M. (2023) Artistic analysis of glassware unearthed in Yaroslav Pasternak's excavations in Lviv region between 1936 and 1944. *Ukrainian Art Discourse*, 5. 100–112.